

ראובן בונפיל

בצורה כסופה

חיי
היהודים
באיטליה
בימי
הרינסאנס



מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל



ראובן בונפיל

במראה כסופה

חיי היהודים באיטליה בימי הרינסאנס

ראובן בונפיל

במראה כסופה

חיי היהודים באיטליה בימי הרינסאנס



חברת יהודי איטליה
לפעולה רוחנית



מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל

ירושלים

Robert Bonfil

As by a Mirror
Jewish Life in Renaissance Italy

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני – יו"ר, ד"ר יעקב ברנאי, פרופ' מרדכי ברויאר,
פרופ' יוסף גורני, פרופ' מרים ירדני, מר צבי יקותיאל, פרופ' יוסף טוב עסיס,
פרופ' יוסף שלמון
מרכז המערכת: מעין אבינר-רבהון

תרגמה מן האיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובאנו
ערכו: המחבר ואביגדור שנאן

מסת"ב 1-091-227-965 ISBN

Catalogue No. 185-358 מספר קטלוגי

© כל הזכויות של המהדורה העברית שמורות
למרכז ולמן שור לתולדות ישראל, תשנ"ד

The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem 1994

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת רשות בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: פוזנר ובניו בע"מ; לוחות: מכון לאופסט שלמה נתן
הדפסה: דפוס 'גרפית' בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

פתח־דבר 7

מבוא 11

חלק ראשון: מסגרות ההתיישבות והכלכלה

פרק א: כללי התבנית הטופו־דמוגרפית 25

שלב ראשון: איטליה – ארץ הגירה:

חוקי הדינאמיקה של ההתיישבות. קביעות ודינאמיות. הסיבות להגירה. שנאת היהודים ותעמולת הכמרים הנודדים. "הצורך" ביהודים. המונסי די פיאטה. הצדקת הנוכחות היהודית. עניים, יהודים, זונות; גורמים פונקציונאליים ו"נחוצים". קריטריונים אחדים לבחירת מקום הישיבה: בטחון, טיבו של המשטר הפוליטי ומערכת המשפט. קריטריונים נוספים לבחירת מקום הישיבה: גודל המרכזים, תנאים כלכליים, גרעינים קיימים של התיישבות יהודית.

השלב השני: הגיטאות:

הפליטים מאיבריה מגיעים. המהפך הקיצוני במאה ה־19. השינוי במדיניות האפיוורית. הקמת הגיטאות.

פרק ב: המקצועות ומשלחי היד 70

סיציליה. חצי האי. הקנדוסה. בנק המשכונות. עיסוקים אחרים. רומא. ירידת קרנו של עסק ההלוואה.

חלק שני: מבני התרבות והחברה

פרק ג: שאלת הזהות הסוציו־תרבותית: הערות ראשוניות 87

השפעת השונות הדתית. תקנות המותרות: ראייה להתבוללות? "חטאות אהבה מתוקים" ושילוב חברתי. התבוללות, תירבות, אינטראקציה? תופעת ההמרה לנצרות. אופיין התריג של תולדות יהודי איטליה. דו־ערכיות בסיסית במצב היהודי.

פרק ד: חינוך הצעירים והאידיאל הרבני 104

מסגרות החינוך היסודי. שיטות ותכנים בחינוך היסודי. חינוך הכנות. סדר יום הלימודים של הנערים. ההשכלה הגבוהה: הישיבה. האידיאל הרבני ותארי הרבנות. זכויותיהם של הרבנים. כתבי סמיכה ודוקטוראטים אוניברסיטאיים.

פרק ה: התרבות, ההבראיסטים ותפקיד הקבלה 119
תרבות יהודית ותרבות הרינסאנס. הספרים שהיהודים קראו בהם. התוצר הספרותי. משמעות
השאלה מן התרבות החיצונית. דוגמאות אחדות. שתי שוגויות מנוגדות. הפילוסופיה. משמעות
השאלות הספרותיות. מעין כלל. תווי האופי של התרבות היהודית. תפוצת הקבלה. ההבראיסטים
הנוצרים. תפקיד הקבלה בהתפתחות התרבות היהודית.

פרק ו: הקהילה 145
מקורות ההשראה לארגון הקהילתי. דוגמא ראשונה: פרינצה במאה ה־10. אלמנטים הסרוגניים.
ראשית הארגון האזורי. דגם הערים האיטלקיות. מיסוי ושירותים קהילתיים. הנהגת הקהילות
והרבנים. השאיפה לעצמאות שיפוטית.

חלק שלישי: מבנים של מנטאליות

פרק ז: הזמן והמרחב 169
Ecclesia ו־Synagoga. קודש וחול. שבתות ומועדים. התפתחותה של תפיסת המרחב והזמן.
השפעת הקבלה והתברות.

פרק ח: קולות ודממה 182
הדממה כמציאות. כתובת מכתבים. העדר וו־שיח בין יהודים לנוצרים. מאפייני הקולות.

פרק ט: צבעים, טעמים וריחות 188
הצבעים. טעמים וריחות.

פרק י: מחזור החיים 191
הלידה. הנישואים.

פרק יא: המוות כאספקלריית החיים 204
ה"מוות הנאה" בתיאוריהם של בני הדור. הריטואל וסמליותו. לווית המת. סימני התפתחות. אמנות
ההספד. בית העלמין.

אחרית דבר 219

הערות 223

ציגונים ביבליוגרפיים 231

מפתח 237

פתח־דבר

כל היודע מה רבו הפירסומים על יהדות איטליה שראו אור בעשורים האחרונים, בדין ישאל את עצמו אם אמנם יש צורך בספר המונח בזה בפני הקורא. מובן מאליו שלדעתי התשובה היא חיובית. יתירה מזו: נראה לי כי ככל שמתרבים והולכים הפירסומים, המופיעים בקצב שאינו מאפשר למעשה לעקוב אחריהם כראוי, כן גדל והולך הצורך בספר כזה.

אכן דומה שהמגמה העיקרית המנחה את כתיבת תולדותיהם של יהודי איטליה בתקופה שספר זה דן בה, היא מגמתם של החוקרים להקדיש את רוב מרצם וכישוריהם המקצועיים למחקר ארכיוני ופליאוגרפי, המעלה כמות אדירה של חומר, שלא היה ידוע עד כה. אין ספק שזו משימה הראויה לכל שבת, ויש לשער שבטווח הארוך אף תעלה התועלת שבה על כל תועלת אחרת. תיאוריות ופירושים עולים ויורדים; "מונומנטים" היסטוריים קבועים ועומדים לדורות.

דא עקא, שהניתוחים המלווים בדרך כלל את התיעוד המתפרסם אינם משתווים בערכם לפירסומים עצמם. לעיתים קרובות מאוד נראה, כי אחת התוצאות הפרדוקסאליות של מגמת המחקר האמור, היא לספק אסמכתאות נוספות לגישות היסטוריוגרפיות מיושנות, כאילו לא באו התגליות החדשות כי אם לחזק את הרושם המקובל זה מכבר, בבחינת הצגה נוספת של "אותה גברת בשינוי אדרת". אף במקרים יוצאים מן הכלל, שבהם מפגינים החוקרים עדכון בשיטות ההיסטוריוגרפיות החדשות ביותר, מה שעולה בסופו של דבר מתיאוריהם איננו בדרך כלל אלא מעין גירסה מודרנית של היסטוריה מקומית מן הסוג הישן, רוצה לומר: היסטוריה השואפת להוכיח, כי גם גיבורי הסיפור העומד על הפרק הריהם דוגמאות מופלאות של התמונה הכללית המקובלת. אשר למרכיביה של תמונה זו, הרי הם אותם מרכיבים שהציעו בשעתם גדולי המלומדים של הדורות הקודמים: צבי גרץ, שמעון דובנוב, ישראל צינברג, שלום בארון, בצלאל רות, משה דוד קאסוטו, ויטורה קולורני, משה אביגדור שולוואס, איתיאל מילאנו. מטעמים שיפורטו בקיצור להלן ויעלו ביתר פירוט מפרקי הספר, נראתה לי הפרספקטיבה הכללית הזאת של ההיסטוריוגרפיה העכשווית בלתי מתקבלת על הדעת ודורשת שינוי של ממש. ואכן,

מזה שנים אחדות החיליתי מציע שינוי כזה במחקרים פרטניים שונים. אחדים מעמיתיי, רובם מומחים להיסטוריה של התרבות,¹ קיבלו אמנם הצעה זו בחיוב, והציעו אף הם שינויים כגון אלה בסוגיות שונות, אך טרם נעשה הנסיון להציג לפי זה תמונה כוללת. אף שבדין ניתן לטעון, שסוגיות רבות עדיין לא נתלבנו כדבעי, ספר זה מבקש להציג תמונה כזו – עליה אפשר יהיה בעתיד להוסיף וממנה אפשר יהיה לגרוע; חשוב בעיקר לפתוח מחדש דיון, שלדעת רבים היה נעול וחתום, ומתוך הוויכוח תמשיך האמת להתברר.

אף שאין צורך לומר דבר זה בפירוש, הרי כל שאני יודע על תולדות היהודים באיטליה שאבתי מיצירותיהם של המלומדים שהוזכרו לעיל ומחיבוריהם של רבים אחרים שלא הוזכרו בשמותיהם. אלא שהפרספקטיבה הכללית של החיבורים הללו, כאמור, היא היוצרת תחושה של צורך לגשת לקריאה מחודשת של המקורות. במה דברים אמורים? לאמיתו של דבר נראה לי, שמקורה ויסודה של הפרספקטיבה האמורה נעוצים בעיקר באי־נחת שמעורר הנתון בדבר השונות היהודית, וליתר דיוק בנגיוד הבסיסי העולה בבירור מן המקורות בין עולם הרוב (הנוצרי) לבין עולם המיעוט (היהודי). לפי זה נראה, שעצם דרך קריאתם של המקורות הללו ניוונה מן הצורך לבוא חשבון עם אי־הנחת האמורה. המחברים נוקטים, כמובן, בדרכים שונות ומגוונות ביותר, איש איש על פי דרכו ועל פי האידיאולוגיה העדיפה בעיניו. לא כאן המקום לנתח את הקשת הרחבה של הגוונים בנושא זה. הקורא הסבלני שיעקוב אחר דבריי ימצא דברים אחדים על כך בחלקו הראשון של המבוא ובפרק ג של ספר זה. על כל פנים, הואריאציות הרבות מהוות מכלול מובנה מאוד, שספר זה מבקש להתנתק ממנו מתוך עקרון. שכן, מן הבחינה האמורה כאן, אין לדעתי הבדל בין מי שמפחית ממשקל השונות או הניגוד האמורים, ומציג לעיתים תמונה של סימביוזה אידיאלית ממש, ובין מי שנוטה להגזים בו ומדגיש לעומת זה תמונה של עימותים ומאבקים, במסגרת של תפישה ששלום בארון כינה "התפיסה הבכיינית של ההיסטוריה היהודית" (lachrymose conception of Jewish history). בכל מקרה מוטלת האחריות למצב דברים, שהוא ביסודו בלתי משביע רצון, על השונות או על הניגוד, אשר על כן מייחסים אליהם מלכתחילה תפקיד שלילי. הגישה הבסיסית הזאת אינה מקובלת עליי כלל ועיקר.

לעומת זה, הגישה העומדת ביסוד הפרספקטיבה הנקוטה בספר זה מייחסת לשונות או לניגוד שבין עולם הרוב ובין עולם המיעוט תפקיד של נתון עובדתי פשוט. יתירה מזו, אף אינני שולל על הסף את האפשרות, שמרכיב כלשהו בגישה זו יהיה גובע מעובדת היותי יהודי, ושכדרך הטבע אני נוטה להודות אתנית עם המיעוט שמדובר בו בספר זה. אם כן הוא, אפשר שיש כאן התייחסות חיובית דווקא לתפקיד השונות או הניגוד. לפי זה, התמונה המוצגת כאן על יסוד נתון עובדתי

זה שונה בעיקרה מן התמונה המצויה לרוב בהיסטוריוגרפיה המקובלת, ובכלל זה גם בחדישה ביותר. מן הפרספקטיבה של המיעוט היהודי הריני מבקש להציג כאן את תולדות היהודים באיטליה בימי הרינסאנס, ובמפנה הדורות שבין הרינסאנס לבארוק, כאילו "מבפנים". רוצה לומר: כפי שהן נראו בעיני מי שבחר מדעת להחזיק בשונות עצמית, וקיבל על עצמו להגן על שונות זו ולהעניק לה משמעות נטולת מרכיבים של מתח וניכור.

היסטוריה כזו של "מבט מבפנים" איננה בהכרח היסטוריה של בידוד. זו היסטוריה של נקיטת עמדה עצמית מודעת באספקלריה של הזולת, כלומר מתוך התבוננות בזולת כמו במראה. ספר זה מבקש איפוא להציג תמונה כוללת, העולה מתוך קריאה מחודשת של המקורות, ולגלות בה אחדים ממרכיביה של אותה השתקפות, אגב בחינת גילוייה המעשיים בחיי היום ויום ובפעילות הסוציו־תרבותית. לפי זה נמנעתי בקפרנות מלהשתמש במונחים של "השפעות", של נטילת חלק בעולמו של ה"אחר" במצפון לא דווקא נקי לחלוטין, של שלילת העצמיות כביכול, או של המחיר שנאלצו היהודים לשלם במונחים של אלימות כדי לא להעדיף את החלופה של ההתנתקות משורשיהם הביולוגיים, או של פשרות שעלו כביכול מן ההכרח להתגבר על מתחים ועל תחושות של ניכור. כנגד זה ביקשתי להבליט את מרכיבי התרבות השונה ואת השלכותיה של השונות התרבותית, כפי שאלה באו לביטוי בתהליך המורכב של ההשתלבות במירקם הסוציו־תרבותי של הערים האיטלקיות באותם ימים.

הצהרת כוונות זו, כוחה יפה גם להגדרתו של הספר, הן במובן החיובי – בכל הקשור למה שרשאי הקורא לצפות שימצא בו, והן במובן השלילי – במה שמלכתחילה אל לו לצפות למצוא. ובכן, יש כאן כאמור סיכום של קריאה מחודשת של המקורות, שראשיתה לפני כעשרים שנה ושבחלקה הוצגה מתוך יתר פירוט במאמרים פרטניים שונים. אין כאן שום "חומר חדש", גם לא "תגלית" חדשה. אף אין כאן סיפורים מפורטים של מקרים ספציפיים, והקורא יחוש מן הסתם במיוחד בחסר אחרון זה. אך זה המחיר שהיה עלי לשלם (מתוך חוסר רצון) כדי שאוכל להגיע לאיוושהי שלמות כוללת במסגרת המצע הקצר שהועמד לרשותי, שכן בלא מאמץ ניכר של ריסון עצמי בעניין זה, היה ספר זה הופך בקלות לאוסף של מסות ספציפיות, או לכרך עב כרס, שמעטים היו מתפתים לקרוא בו. על כל פנים, הספר מבוסס על תרומותיהם של חיבורים רבים אחרים שקדמו לו, והוא חב להם חוב גדול, הן בשל התייעוד הכלול בהם והן בשל הרעיונות והצעות הפירוש שבהם. יש מהם שאימצתי אותם בלא סייג ויש שתוכם אכלתי לפי דרכי וקליפתם זרקתי. כרבים וגדולים ממני, לא צירפתי כאן אפראט "מדעי" של הפניות למחקרים של אחרים או למחקריי שלי. אפראט כזה לא היה מוסיף הרבה לקורא הבקי, ולא היתה בו תועלת למי שאינם בקיאים. ככלל צוינו בהערות רק מקורותיהם של הטקסטים המצוטטים בפנים. לעיתים רחוקות

ביותר הרשיתי לעצמי לסטות מכלל זה ולהזכיר איזה מחקר שהתפרסם לאחרונה, ואף זאת בעיקר כדי להצביע על אי־הסכמה עם מסקנותיו. הקורא המעוניין להעמיק בנושא יוכל על נקלה להשלים חסר זה של אפראט בעזרת הציון הביבליוגרפי החותם את הספר. ואילו הבקאים והמומחים – אלה יבחינו ללא קושי לא רק בחוב שאני חב לקודמי, כי אם גם בתרומה המקורית שלי. ככלות הכול, לפי דברי חז"ל (אבות, ה, ז), אחת מתכונות החכם היא היכולת להבחין בחידוש מתוך מכלול של שמועות שכבר שמע אותן קודם לכן.

*

בסיומם של דברים קצרים אלה חובה נעימה היא לי להודות מקרב לב לכל מי שסייע בידי בכל צורה ובכל דרך בהכנת הטקסט על כל שלביו. בראש ובראשונה, לעמיתים ולחברים, שעיימם דנתי וביררתי רבות מן התיזות, גדולות כקטנות, המופיעות בספר; אסיר תודה אני הם על הדבר החשוב ביותר – על העידוד שעודדוני להתמיד. אסיר תודה אני גם לאלה מבין תלמידי, שבשאלותיהם ובקשותיהם אילצו אותי לבדוק שוב ולעצב מחדש, אם לא למעלה מזה, כמה מן ההנחות שהנחתי. ולבסוף, למי שסייעו בידי להכין את הטקסט לדפוס ועזרו לי בשלבים השונים של פירסומו. תודה למרים שוסטרמן־פרדובאנו, שטרחת רבות בתרגום הדברים לעברית. תודה מיוחדת לידידי כאח לי, אביגדור שנאן, שעל אף עומס העבודה המוטל עליו מצא זמן לעריכתו הסופית של החיבור, באהבה רבה ובסבלנות אין קץ. תודה גם לנתאי שנאן, שהכין את המפתח, בדק והגיה והצילני משגיאות. תודה מיוחדת לחברת יהודי איטליה לפעולה רוחנית על הסיוע הנדיב בהוצאת הספר לאור, וליושב־ראש התכרה, דוד קאסוטו, שהפית כדרכו רוח חיה ליוזמה. לבסוף תודה למרכז שזר ולמנהלו, צבי יקותיאל, שבחכמה סייע רבות כדי להתגבר על מכשולים רבים, צפויים ובלתי צפויים גם יחד, ולהביא את פירסום הספר לכלל ביצוע על הצד בטוב ביותר.

ראובן בונפיל

ערב שבועות תשנ"ד
האוניברסיטה העברית, ירושלים

מבוא

כתיבת ההיסטוריה של עם ישראל בגולה, נעה בין מה שגדול ההיסטוריונים של דורנו, שלום בארון, הגדיר כ"תפישה הבכיינית של ההיסטוריה היהודית" (the lacrymose conception of Jewish history) לבין מה שאפשר היה לכנות בפרפראזה על דברי בארון עצמו כ"הפך התפישה הבכיינית" (the anti-lacrymose conception of Jewish history). דומה שהמתח העומד ביסוד התודות האלה נובע מן העובדה הבסיסית, שבכאלפיים שנות גלות מעולם לא נראה קיום היהודים כדבר המובן מאליו, ומעולם לא נמצא לו צידוק כעין הצידוק שנמצא לקיומם של לא־יהודים, בין נוצרים בין מוסלמים, שבמחיצתם חיו. קיום היהודים נתפס במונחים של אנומאליה. כתוצאה מכך הוא מעורר סקרנות ועניין מיוחדים, מדרבן לעיתים לנקיטת עמדה מודעת, ותובע הסברים שקשה לא לכרוך בהם שיפוט ערכי כלשהו. כפי שהיה אומר בנדטו קרוצ'ה (Benedetto Croce), ההיסטוריה היא לעולם היסטוריה בת זמננו, שכן היא חלק אינטגרלי של התודעה העצמית לעומת הזולת.

אכן, אי־אפשר לעיין בהיסטוריה של עם ישראל מבלי להרהר בדבר הנחיצות, הכדאיות ואף הלגיטימיות הכרוכות בהתמדתה של אנומאליה זו. אין מנוס מהרהור באפשרויות הבחירה שעמדו בפני האנשים והנשים, אשר בתולדותיהם אנו מבקשים לעיין: להחזיק בשוונות היהודית במחיר של הפליה ודיכוי, ניכור חברתי־תרבותי וחיים במצב של טראומה פסיכולוגית, הכרוכה בכל קיום שאיננו נורמאלי, או, כנגד זה, לדרות או לשלול זכות קיום כזו ולכפות או לבחור לעומתה בביטול הזהות היהודית השונה. מגוון השיפוט הערכיים, על המחיר העולה מהם, יונק מן הפסיכולוגיה של ההוגים, מהשכלתם ומן המנטאליות שלהם. בסופו של עניין, דיבור על גבורתם של מי שהחליטו להנציח את השוונות, או דיבור על אחריותו של מי שגרם לכך שהחליטו כזו תהיה קשה מנשוא, או דיבור על חוסר התבונה ועל העיקשות שבבחירה עצמה, כל אלה משמעם העמדת הנפשות הפועלות למשפט.

דומה שהאקטואליות העולה מעיון בקורות היהודים באיטליה נובעת אף היא מהרהורים כגון אלה. העיון בהן מחדד במיוחד את בעיית השתלבותו של מיעוט במרחב הנשלט בידי הזולת, מדגיש את בעיית התנאים ההכרחיים והמספיקים כדי שהשתלבות זו תתבצע

באופן מניח את הדעת, ומעלה שאלות באשר לדרכי יישומה ולהגבלות המוצבות בפניה. בקיצור: עיון כזה מעלה את השאלה העקרונית בדבר משמעותה של "אינטגרציה משיבית רצון". בימינו נודעת חשיבות יתירה לשאלה זו, שכן היא חלק מבעיה כללית ביותר הכרוכה בעצם טיבם של מוסדות בינלאומיים, של האימפריאליזם (המדיני, הצבאי, התרבותי והרעיוני), של יחסים בין גזעים וכיוצא באלה. נראה איפוא שהנושא שלנו עולה בחינת מקרה ייחודי, המדגים למופת את היחס אל הזולת ומציג במלוא חריפותה את שאלת הכדאיות או אי-הכדאיות שבהבחנה בין אינטגרציה לבין תירבות, במובן של היטמעות מוחלטת של האחד באחר. באופן טבעי אנו נוטים להבחין בין השתיים: אינטגרציה הריהי לכאורה תופעה חיובית, סמל של שיתוף פעולה, של שוויון, של אחווה, של העשרה הדדית; לעומתה, התירבות עולה בחינת תופעה שלילית, סמל של דיכוי, של כפיית ערכיו התרבותיים של החזק על החלש ממנו, ואם כן, סמל של התרוששות הדדית; החלש התרושש כי נאלץ לוותר על אוצר התרבות שלו, ואילו החזק התרושש כי לא ידע לנצל את היתרון הטמון בצירוף הנסיבות, שעה שכל דעתו היתה נתונה לכפות את עצמו על הזולת. מכאן שרשאים אנו לשאול: האמנם ברור לנו שאנו יודעים להבחין בין העשרה הדדית לבין התרוששות של התבוללות? האם בטוחים אנו שבאותו רגע שבו אנו מכירים באמת של הזולת אין אנו מוותרים על חלק חיוני אחר של האמת שלנו? כלום איננו סוברים, ביסודו של דבר, שיש רק אמת אחת עליונה, וכל שאר האמיתות נחותות ממנה ונדונו איפוא לכישלון? ואם כן, האם אנו מצדדים במחנה הלוחמים למען האינטגרציה החיובית, או שמא עברנו כבר, אולי בבלי דעת, אל המחנה השלילי של הלוחמים בעד התירבות? זאת ועוד: הסמנטיקה של המילה "התבוללות" כשהיא לעצמה, האם היא נושאת בחובה מטען חיובי או שמא שלילי? בכל אופן, עניין המודעות לזהותם של המיעוט ושל הרוב הוא העולה בגדר בעיה. קורות היהודים באיטליה בתקופת הרינסאנסה הן קורות המפגש בין מיעוט הנחוש בדעתו להנציח את שונותו ובין רוב, נחוש לא פחות ממנו, המבקש להטמיעו בקרבו.

התפיסה הרווחת של תולדות היהודים בימי הרינסאנסה נובעת, ואף כרוכה, בתפיסה הרווחת של הרינסאנסה עצמו. אין זה מענייננו לדון כאן בשאלות הכלליות, קטנות כגדולות, העולות מן העיון בטיבו של הרינסאנסה; מאידך גיסא, אין אנו יכולים להתעלם מהן כליל. כל היסטוריון בונה את סיפורו על בחירה של נושאים ושל דרכי עיון ודיון, ובחירה זו היא חלק אינטגרלי מהשקפתו הכללית. ובכן, באיוו נקודת מבט ראוי לנו לבחור כדי להקיף את נושא עיוננו בדרך הטובה ביותר? כיום, למעלה ממאה שנה אחרי שראה אור ספרו של יעקב בורקהארט, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (באול 1860),¹ נראה שחלק ניכר מקטיגוריות האינטרפרטציה שהוצעו בו עמדו במבחן הביקורת אשר הופנתה אליו בעשורים הראשונים של המאה שלנו.

מאידך גיסא נכון אף לומר, שהפנייה לקטיגוריות אלה נשתנתה מעיקרה. הנטייה

המודרנית להתרחק מן הסינזות הגדולות, ולהעדיף לעומתן תיאורים מורכבים של קטעים מוגדרים היטב, תוך שימוש בטכניקות ניתוח מפורטות שקודם לכן אי אפשר היה להעלות על הדעת, הביאו למצב מוזר: העיונים הפרטניים האלה עולים בחינת פרטים של הכלל, הלא הן הסינזות הישנות. מונחים ומושגים שקנו להם שביטה בסינזות אלה ממשיכים להתקיים, ולו רק בשל כח האינרציה. העניין הגובר והולך במה שכונה "ההיסטוריה של המנטאליות" (*histoire des mentalités*) תרם תרומה גדולה ביותר להבלטת ערכן של עדויות אנשי הרינסאנס עצמם; ודבר זה נמצא אף הוא מחוץ את הקטגוריות הפרשניות הישנות, שהיו מבוססות בעיקרן על עדויות כאלה כפשוטן.

דומה שנטיית ההיסטוריונים בני זמננו לעסוק יותר בחברה בכללותה מאשר בדמויות מיוחדות שבה, נטייה זו דוחה במידת מה את הטענה כי ניתן למצוא בכל תקופה מנטאליות מכל סוג שהוא. אי אפשר כיום שלא להודות בקיומם של הבדלים מהותיים בין תקופתם של אבילארד ואלואיזו (Abelardus, Heloisa) ובין תקופתם של גוארינו גואריני (Guarino Guarini), מארסיליו פיצ'ינו (Marsilio Ficino) ופיקו דלה מיראנדולה (Pico della Mirandola), שהיתה גם תקופתם של פוג'ו בראצ'וליני (Poggio Bracciolini), לורנצו ואלה (Lorenzo Valla), קולוצ'ו סאלוטאטי (Coluccio Salutati), ג'אנוצו מאנטי (Giannozzo Manetti), וספאסיאנו דה ביסטיצי (Vespasiano da Bisticci), פלאביו ביונדו (Flavio Biondo), פראנצ'סקו דאטיני (Francesco Datini) ותקופתם של אפיפיורים כפיוס השני, ליאו העשירי וקלמנס השביעי. אין להשוות את פריחת התרבות בימי הרינסאנס ותפוצתה אל ימי הביניים, במיוחד אם נותנים את הדעת למשמעות השבר עם התקופה הקודמת, שעליו מעידים אנשי הרינסאנס עצמם. בכל אשר תנוח העין עולה השוני בעניין, בהלך המחשבה וברוחב האופקים. נעניין, למשל, במקרה של וספאסיאנו דה ביסטיצי, "מלך מוכרי הספרים של העולם". לפי הדגם הקלאסי של אריסטיאס, הספרן של המלך תלמי, אסף וספאסיאנו, לדבריו, 5,000 כרכים. אחרים מדברים על מספר צנוע יותר של 3,000; אבל גם אם לא היו שם יותר מאלף ספרים, היה זה בכל אופן אוסף יוצא דופן של ספרים ביוונית וברומית, מלבד הספרים באיטלקית. אין ספק שלא את המספר צריך להבליט, אלא את התכנים. דבר לא חסר באוסף הזה: ספרי דקדוק, פיוט, היסטוריה, ריטוריקה, דיאלקטיקה, קוסמוגרפיה, אדריכלות, מתימטיקה, מוסיקה, אסטרולוגיה, חיבורים על הציור ועל הפיסול, על אומנות המלחמה, החקלאות, המשפט האזרחי והקאנוני, ספרי התיאולוגיה וכמובן פירושים למיניהם. עם השינוי שחל בתחומי העניין בא גם השינוי בטעם. ניקולו ניקולי (Niccolò Niccoli), שבני משפחת מדיצי לא מנעו ממנו את נדיבותם ובלבד שתקום להם אחת מן הספריות היוקרתיות ביותר של התקופה, אהב לשבת ליד שולחן, מוקף בשרידי מימצאים ארכאולוגיים, ולאכול את המאכלים שהוגשו לו בכלי חרסינה מעשה ידי אמן. נשתנתה הגישה כלפי המציאות והדמיון, כלפי המורשת וכלפי העולם

סיפור תולדותיהם של יהודי איטליה בימי הזוהר של הרינסאנס מזווית ראייה שונה מן המקובל, פרי מחקר מקיף ומקורי של אחד המומחים הבולטים בתחום זה.

החיבור מציג תמונה כוללת של חיי היהודים: דפוסי ההתיישבות והכלכלה, החינוך והתרבות, הקהילות ומוסדותיהן. חלק גדול מן הספר מוקדש לשרטוט קווים של המנטאליות היהודית בת התקופה. תיאורן של תפישות הזמן והמרחב, החיים והמוות, הקולות והדממה, הצבעים, הטעמים והריחות מעלה לנגד עינינו תמונה חדשה של חיי היומיום של הציבור היהודי. ציבור זה מעצב את תודעתו העצמית מתוך התבוננות, כמי שמתבונן "במראה כסופה", בציבור הנוצרי הסובב אותו, שואף להיות ולחיות כמוהו, ובה בעת להיות שונה ממנו ברוח המסורת התרבותית המיוחדת הנקוטה בידו מימים ימימה.

החיבור מיועד לציבור הרחב ומזמין את הקורא המשכיל לעיון בשאלה האקטואלית של הגדרת זהותו התרבותית של מיעוט מתוך זיקה אורגאנית אל הרוב השונה שבקרבו הוא יושב.

המחבר הוא פרופסור בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטה העברית. בין חיבוריו האחרים: הרבנות באיטליה בתקופת הרינסאנס (ירושלים תשל"ט), כתבי עזריה מן האדומים (ירושלים תשנ"א).

ציור העטיפה מתוך כתבי־יד של קאנון אבן סינא שבספריית האוניברסיטה בבולוניה
(כ"י מס' 2187, דף 402 ע"א)

